

“

Ergenlerde Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğunun Açıklayıcı Fenomenolojik Analizi

Interpretative Phenomenological Analysis of Attention Deficit Hyperactivity Disorder in Adolescents

Arif Erdem Köroğlu¹, Zekeriya Deniz Aktan²

¹Çerkezköy İlçe Devlet Hastanesi, İstanbul

²FMV Işık Üniversitesi, İstanbul

ÖZ

Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu (DEHB) ile ilgili araştırmaların genellikle nicel metodolojiyle kurgulanmış araştırmalar olduğu görülmektedir. Bu durum DEHB tanılı bireylerin neler deneyimlediklerine ve ilgili fenomeni nasıl açıkladıklarına yönelik bilgi eksikliğine işaret etmektedir. Bu araştırmanın amacı ergenlerde dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğunun nasıl deneyimlendiğini, ergenlerin bu fenomenle ilgili açıklamalarının neler olduğunu ortaya çıkarmaktır. Araştırmaya 11-18 yaşlarında eş bir tanısı olmayan, DEHB tanısı almış 10 ergen katılmıştır. Katılımcılarla yarı yapılandırılmış mülakat formu aracılığıyla görüşülmüştür. Mülakatlar, görüşmelerin yürütüldüğü online platform üzerinden kayıt altına alınmış ve her bir katılımcıya ait ses kaydının yazı dökümü oluşturulmuştur. Yazı dökümlerinden elde edilen metinler Açıklayıcı Fenomenolojik Analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda akademik zorluk, tanıyı normalleştirme ve olumlama, arzu edilmeyen duygular ve davranışlarla yaşama ve olumsuz sosyal yaşantılar temaları bulgulanmıştır. Bulgular DEHB tanılı ergenlerin DEHB ile ilişkili deneyimlerinin ve DEHB tanısına yönelik açıklamalarının sadece bir nitelikte olmayıp karmaşıklaştığını hem olumlu hem olumsuz nitelikte olduğunu göstermektedir. Sonuçlar DEHB tanılı ergenlerle teması olan meslek profesyonellerinin ve ailelerin farkındalıklarının artırılması gerektiğini, tedavi sürecinde ergenlerin DEHB ile ilgili olumsuz deneyimlerine yönelik müdahaleler oluşturulabileceğini ayrıca bu müdahale programlarına ek olarak deneyimlenen duruma özgü, bireylerin ihtiyaçlarına uygun biçimde motivasyonel programlar düzenlenebileceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar sözcükler: Ergenler, dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu, açıklayıcı fenomenolojik analiz

ABSTRACT

Current research on attention deficit hyperactivity disorder (ADHD) is generally based on quantitative methodology. This indicates a lack of information on how ADHD individuals explain this phenomenon, and what they experience. The aim of this research is to reveal how attention deficit hyperactivity disorder is experienced in adolescents and how adolescents explain this phenomenon. The participants in this study were ten adolescents aged 11-18 who were diagnosed with ADHD and did not have a comorbid diagnosis. Participants were interviewed through a semi-structured interview form. The interviews were conducted and recorded on an online platform, and a transcript of the voice recording of each participant was then created. The texts obtained from the transcripts were analyzed with an interpretative phenomenological analysis. As a result of the analysis, the following themes were found: Academic difficulty, normalizing and affirming the diagnosis, living with undesirable emotions and behaviors, and negative social experiences. The findings reveal that the ADHD-related experiences of adolescents and their explanations for the ADHD diagnosis are not of a single nature. Instead, they were also perceived in a positive light as well as negative. The results reveal that the awareness of professionals and families who have contact with ADHD-diagnosed adolescents should be raised, and interventional and motivational programs directed at ADHD treatment-related negative experiences of adolescents can be organized.

Keywords: Adolescents, attention deficit hyperactivity disorder, interpretative phenomenological analysis

Giriş

Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu (DEHB) heterojen ve çok faktörlü nörogelişimsel bir bozukluktur (Martinez-Badia ve Martinez-Ragia 2015). Gelişimsel olarak uygunsuz bir biçimde bozucu dikkatsizlik, motor hiperaktivite ve dürtüsellik ile ayırt edilen, çocuklukta başlayan ve genellikle yetişkinliğe kadar devam eden, zorluklarla karakterize olan DEHB (Thapar ve Cooper 2016); özellikle çocukluk döneminde en yaygın olarak görülen nörogelişimsel ve psikiyatrik bir bozukluktur (Akutagava-Martins ve ark. 2015, Leung 2016).

Yazışma Adresi/Address for Correspondence: Arif Erdem Köroğlu, Çerkezköy İlçe Devlet Hastanesi, İstanbul, Türkiye

E-mail: ariferdemkoroglu@gmail.com

Geliş tarihi/Received: 16.03.2023 | **Kabul tarihi/Accepted:** 25.08.2023

251'i yaralanma, 294'ü diğer şikayetlerle acil servise başvuran 545 çocuğun incelendiği bir çalışmada yaralanmadan dolayı başvuran çocukların 22'sinde (%9), diğer şikayetlerle başvuran çocukların 30'unda (%10) DEHB'yi düşündüren davranışlara rastlandığı bildirilmiştir. Nitekim DEHB tanısı alan çocuklarla yürütülen çalışmalar bu çocuklarda hiperaktivitenin artması ve dikkatin azalması nedeniyle yüksek düzeyde ciddi kaza sonucu yaralanma riskine maruz kaldıklarını göstermektedir (Conversano ve ark. 2020). Avustralya'da yürütülen bir nitel metod çalışmasında yarı yapılandırılmış mülakatlar aracılığıyla 8 katılımcının DEHB, tanının anlamına yönelik algısı ve stimulan ilaçlara yönelik tutumları araştırılmıştır. Ebeveynler okul yaşantısındaki, akademik süreçteki güçlüklerle rağmen çocuklarının yüksek enerji düzeyleri ve bilişsel becerilerinden dolayı DEHB'ye olumlu anlamlar yüklemişlerdir. Ayrıca DEHB'nin nörobiyolojik bir bozukluk olarak tanımlanmasının onları rahatlatmış olduğunu belirtmişlerdir (Ghosh ve ark. 2016). DEHB tanılı gençlerin algılarının ve okul deneyimlerinin ortaya çıkarılmasını amaçlayan bir başka çalışmada katılımcılar ilaç kullanımının olumlu etkilerinden söz etmişlerdir. Ayrıca ilaç kullanımı olmadığında okul ve sosyal yaşantıda karşılaştıkları güçlükleri aktarmışlardır (Kendall 2016). Ergenlerle yürütülen bir başka nitel metodoloji çalışmasında ise DEHB ile ilişkili motivasyon süreçleri araştırılmış ve katılımcılara gündelik yaşamda nasıl motive oldukları sorulmuştur. Katılımcıların bazıları bedensel olarak uyarılmanın onlara keyif verdiğini ve heyecan verici aktivitelerin ödül olarak algılandığını, buna bağlı olarak enerji düzeylerini artırdığını belirtmişlerdir (Morsink ve ark. 2017).

Ulusal dizin incelendiğinde DEHB ile ilgili yürütülen güncel araştırmaların genellikle nicel metodolojiyle kurgulanmış, kişilerin belirli bir olgudan nasıl etkilendiğiyle ilgili ve derleme araştırmalar olduğu görülmektedir (İmren ve ark. 2013, Ay ve Kılıç 2019). Hem uluslararası hem ulusal literatür incelendiğinde ise DEHB yaşantısıyla ilgili yürütülen nitel metodoloji araştırmaları nicel metodoloji araştırmalarına nispeten daha azdır (Lee ve ark. 2014, Şimşek ve Karataş 2019). Özellikle fenomenolojik araştırmalar sınırlı sayıdadır. Bu durum DEHB tanılı bireylerin ilgili fenomeni nasıl açıkladıklarına ve neler deneyimlediklerine, bu yaşantılarına nasıl tarif ettiklerine yönelik bilgi eksikliğine işaret etmektedir.

Fenomenoloji araştırmalarında elde edilen verilerin analizi, yaşantıları ve anlamları ortaya çıkarmaya yöneliktir. Bu doğrultuda yapılan analizde verinin kavramsallaştırılması ve ilgili fenomeni açıklayabilecek temaları ortaya koyma çabası vardır. Bulgular betimsel bir anlatımla ortaya konur ve sıklıkla direkt alıntılara yer verilir. Bunun yanı sıra temalar ve örüntüler dahilinde elde edilen sonuçlar açıklanır ve yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek 2018). Bu bağlamda bu fenomenolojik araştırmanın nicel yöntemle yürütülen bir araştırma gibi sınanacak herhangi bir hipotezi yoktur. Araştırmanın amacı ergenlerde dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğunun nasıl deneyimlendiğini, ergenlerin DEHB ile ilişkili yaşantılarının ve bu fenomene yönelik açıklamalarının neler olduğunu ortaya çıkarmaktır.

DEHB'nin oluşturduğu akademik yaşantıdaki zorluklar, ergenlerin gündelik yaşamda istenmeyen duyguları ve davranışları deneyimleme süreci, sosyal yaşamda karşılaştıkları olumsuz durumlar ve olaylar göz önüne alındığında, DEHB tanılı ergenler için yaşamın pek çok farklı alanında tamamlanması gereken görevler olduğu söz konusudur. Nitekim akademik yaşamda odaklanamama, ders dinleyememe, okuma-öğrenme güçlükleri, motivasyonda azalma ve bunlara bağlı olarak ders ve sınav başarısındaki düşüşler gibi zorluklar olduğu görülmektedir. Bu durum DEHB tanılı ergenler için akademik olarak özel destekleme programlarının yapılmasının, ailelerin ve öğretmenlerin bu konuyla ilgili farkındalıklarının artırılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu deneyimlerden hareketle tedavi sürecinde yer alan ergenlere ve ebeveynlere yönelik ayrıca destek programları düzenlenebilir.

Bu araştırmanın bulguları DEHB tanısı alan ergenlerin okul, aile ve diğer sosyal çevrelerdeki deneyimlerine yönelik içgörülerin artmasına yarar sağlayabilir. Dahası çalışmanın bulguları sahada çalışan klinisyenlerin değerlendirme ve tedavi süreçlerine katkı sunabilir.

Yöntem

Bu araştırma nitel araştırma deseninde tasarlanan bir fenomenoloji araştırmasıdır. Nitel araştırmalar yalnızca literatüre katkıda bulunmaz ayrıca yeterince temsil edilemeyen grupların sesi olur ve bir merkezi yaşantının derinliklerindeki anlamları araştırır (Cresswell 2020). Fenomenoloji araştırmaları farkında olunan ve fakat hakkında derinlemesine ve detaylı bir anlayışa sahip olunmayan olgulara odaklanır. Bu araştırma deseninde kesin ve genellenebilir sonuçlar ortaya konmaz ancak bir fenomenin daha iyi tanınması ve anlaşılmasına yardımcı olacak örnekler, açıklamalar ve yaşantılar ortaya konur. Bu anlamda hem literatüre hem uygulama alanına yönelik kıymetli katkılar sunabilir (Yıldırım ve Şimşek 2018). Bu araştırma Işık Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Klinik Psikoloji Yüksek Lisans programı etik kuruluna sunulmuş ve 10.06.2021 tarihli toplantı kararıyla etik yönden uygun bulunmuştur. Çalışmaya katılan bireylerin velilerine onam formu iletilmiş, yazılı ve sözlü olarak onamları alınmıştır.

Katılımcılar

Açıklayıcı fenomenolojik analiz (AFA) çalışmaları küçük örneklem gruplarıyla yürütülmektedir. Bireysel transkriptlerin vaka bazında detaylı analizi uzun zaman almaktadır ve çalışmanın amacı vaktinden önce genel iddialarda bulunmak yerine belirlenen grubun anlayışları ve algıları hakkında detaylı şeyler söylemektir (Smith ve Osborn 2003). Fenomenoloji araştırmalarında örneklem büyüklüğü 2 ile 25 arasında olabilir. AFA ile bir çalışma yürütmenin özü, katılımcıların yaşadıkları deneyimleri daha iyi betimlemek ve anlamaktır (Alase 2017). Yıldırım ve Şimşek'e (2018) göre ise bu tür araştırmalarda uzun görüşmeler gerçekleştirileceği için örnekleme dahil edilecek birey sayısı sınırlı kalmalıdır ve bu sayı 10'u geçmemelidir. Bütün bu bilgiler doğrultusunda bu araştırmanın örneklemini 11-18 yaşları arasında olan, çocuk psikiyatri uzmanı tarafından değerlendirilip DSM kriterlerine göre dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu tanısı alan 10 ergen oluşturmuştur. DEHB tanısına komorbid olarak bir başka psikiyatrik veya nörolojik tanısı olan bireyler çalışmaya dahil edilmemiştir. Katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri				
	Cinsiyet	Yaş (Ort.)	Öğretim durumu	Tanı konma yaşı
Katılımcı 1	E	12	Ortaokul	-
Katılımcı 2	E	16.5	Ortaöğretim	<6
Katılımcı 3	E	13	Ortaokul	-
Katılımcı 4	E	13	Ortaokul	<8
Katılımcı 5	E	14	Ortaöğretim hazırlık	<8
Katılımcı 6	K	12.4	Ortaokul	<12
Katılımcı 7	E	14.5	Ortaokul	<10
Katılımcı 8	E	17.8	Ortaöğretim	<8
Katılımcı 9	E	17.2	Ortaöğretim	<15
Katılımcı 10	E	17.9	Ortaöğretim	<12
N= 10		14.8		

Veri Toplama Araçları

Araştırma sorularını yöneltmek için yazarlar tarafından oluşturulan yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır. Tüm katılımcılardan aşağıdaki formlar aracılığıyla bilgi edinilmiştir.

Demografik Bilgi Formu

Katılımcılara yaşları, cinsiyetleri, okul ve sınıfları, kaç yaşında DEHB tanısı aldıkları, DEHB dışında başka bir tanısı olup olmadığı sorulmuştur.

Yarı Yapılandırılmış Mülakat Formu

Formda katılımcıların ne kadar süre önce bu tanıyı aldıkları, DEHB tanısı almış olmayı nasıl tanımladıkları, değerlendirme sürecinde neler düşünüp nasıl hissettikleri, bu durumun yaşantılarına ne gibi etkisi olduğu, karşılaştıkları zor durumlar ile nasıl baş ettikleri ve tanı sürecinde yer alan uzmanlara neler söylemek istedikleri sorulmuştur.

Ses Kayıt Cihazı

Mülakatlar, görüşmenin yapıldığı Zoom platformu üzerinden kayıt altına alınmıştır. Öncelikle katılımcıların velilerinden imzalı onam, ergenlerden ise sözlü onam alınmıştır. Ses kaydı tamamlandıktan sonra mülakatta yer alan bütün ifadelerin yazı dökümü oluşturulmuştur.

İstatistiksel Analiz

Biggerstaff ve Thompson'a (2008) göre fenomenolojik araştırmalarda benimsenen analiz yöntemi yinelemeli birkaç döngüsel aşamadan oluşur. Metinle ilk karşılaşmadan sonra başlangıç temaları belirlenir. Temalar kümeler halinde gruplanır bir özet tablosu haline getirilir. Nitel veri analizi kaçınılmaz olarak kişisel bir süreçtir ve analizin kendisi de araştırmacının her aşamada yapmış olduğu açıklayıcı çalışmadır (Smith ve Osborn 2003). Kronik sırt ağrısı çeken bireylerle yürütülen bir açıklayıcı fenomenolojik analiz araştırmasında, analiz

katılımcıların verdiği ilk yanıtların sayfanın kenarındaki boşlukta açıklandığı açıklayıcı bir okumayla başlamıştır. Bu ilk notlar bir üst soyutlama seviyesinde yeni temalara çevrilip kâğıdın diğer kenarına kaydedilmiştir. Temalar arasında bağlantı kurabilmek adına sorgulama yapılmış ve bu alt temaların tanımlayıcı bilgilerle iç içe geçtiği ilk durum için üst temalar oluşturulmuştur. Bu süreç her vaka için tekrarlanmıştır. Her vaka üzerinde analiz yapıldıktan sonra ana tema tablosu oluşturulmuştur. Transkriptlerin iyi temsil edildiğinden emin olmak adına temalar gözden geçirilmiş, üst temalar tablosu her katılımcıdan alıntılarla desteklenmiştir (Smith ve Osborn 2007).

Açıklayıcı fenomenolojik analiz için ilk önce alıntı birkaç kez dikkatlice okunur. Bu aşamada alıntı kodlanmaya başlanır ve metinde anlam birimleri aranır. Metin içerisindeki manidar noktalar, bağlantılar ya da zıt düşmeler aranır ve notlar alınır. Ortaya çıkabilecek olası açıklayıcı ya da tematik başlıklar belirlenir. Araştırmacı metin içerisindeki ters düşmeleri ve zıtlıkları anlamlandırmalıdır. Her katılımcı için yazılan başlangıç düzeyindeki kodlamalar listelenir ve aralarındaki bağlantılar aranır. Oluşturulan kategoriler sürekli olarak verilere geri dönerek doğrulanmaya çalışılır. Kategori listelerinden, verilerden ortaya çıkacak üst düzey ve alt düzey başlıklar kurulmaya başlanır. Katılımcılarla yapılan tüm görüşmeler için bu döngü devam ettirilir ve ortaya çıkan başlıklar birbirleriyle karşılaştırılır. Eldeki tüm verileri kuşatıcı temalar ortaya çıkana kadar işleme devam edilir (Arkonaç 2021). Bu bağlamda çalışmada bu analiz basamakları takip edilmiştir.

Araştırmanın geçerliği

Pozitivist gelenekten doğru gelişen nicel metodoloji araştırmalarında bilimselliğin koşulu, geçerliğin ve güvenilirliğin tam olarak sağlanmasıdır. Araştırmanın verileri, araştırmacının olası etkilerinden bağımsız olarak elde edilmişse ve bir başkası tarafından çalışma tekrar edildiğinde aynı sonuçlara ulaşabilmek mümkünse bilimsellikten söz edilmektedir. Yani nicel metodolojilerinde bilimselliğin ölçütleri güvenilirlik ve tekrar edilebilirliktir (Yıldırım ve Şimşek 2018).

Nitel metodoloji araştırmalarında önem verilen ölçütler ise geçerlik ve inandırıcılıktır. Pozitivist bir araştırmadaki gibi tekrar edilebilirlik söz konusu değildir. Nitekim olaylar ve fenomenler ilgili katılımcılar tarafından belirlenmektedir. Bu yüzden tekrar edilmesi söz konusu değildir. Nitel paradigmanda, gerçekliğin anlaşılabilmesi adına araştırmacının yansız bir tutum sergilemesi gerekir. Bu durum analiz ve raporlama sürecinde de geçerlidir. Araştırmacının rolü bir veri toplama aracı olabilir ve fakat görüşlerini bireysel algılardan ve önermelerden arındırmalıdır. Yani araştırmacı yansız bir tutum sergilemelidir. Bunlara ek olarak araştırmacının veri kaynağına olan yakınlığı, alanla ilgili gerçekliklere maruz kalması ve verinin yapısına uygun yöntem ve süreçlerle veri topluyor olması nitel metodolojinin geçerliğini artıran niteliklerdir. Özetle doğru veriye ulaşma noktasında gerekli önlemlerin alınması ve süreci bulguları açık, bir başka araştırmacının değerlendirmesine imkan sunacak bir biçimde ortaya koymak nitel araştırmalarda sağlanması gereken önemli kriterlerdir (Yıldırım ve Şimşek 2018).

Nitel araştırmalarda kullanılan geçerlik stratejilerinden biri de akran sorgulamasıdır. Akran sorgulaması araştırmacının dürüst tutumunu sürdürme, metodolojik adımlarla ve ortaya çıkan temalarla ilgili öneri alma, bir denetim sunma ve araştırmacının ön yargılarından arınma fırsatı verir (Guba ve Lincoln 1982). Bu bağlamda, veri toplama sürecinde yönetsel olarak mülakatlarda açık uçlu soruların kullanılması, araştırmacının yönlendirici olmayıp katılımcıların açıklama yapmasına fırsat tanıyan bir tutum takınması, mülakatların araştırmacının mesleki kimliğini çağırılmayacak ve katılımcının kendini rahat hissedebileceği bir ortamda yapılmış olması bu araştırmanın geçerliğini artıran niteliklerdir. Nitekim bu faktörler katılımcıların yaşantılarını ortaya koyabilmeleri adına önem teşkil etmektedir.

Ayrıca analiz sonucu elde edilen veriler ve oluşturulan temalar Guba ve Lincoln 'ün (1982) tarif ettiği gibi akran sorgulamasına tabii tutulmuş ve yeniden yapılandırılmıştır. Dahası temaların oluşturulduğu analiz sürecinde, temaların kodları ve yaşantıları temsil edici niteliği, ilgili alıntılarla ilişkisi ve açıklayıcı rolü uzman incelemesi niteliğiyle bir klinik psikoloji doktoru tarafından incelenmiş ve tekrar raporlanmıştır. Bu adımlar da araştırmanın geçerliğini artıran faktörlerdendir.

Bulgular

Yapılan analiz sonucunda 4 ana tema bulgulanmıştır. Bu temalar akademik zorluk, tanıyı normalleştirme ve olumlama, arzu edilmeyen duygular ve davranışlarla yaşama ve olumsuz sosyal yaşantılar şeklindedir.

Akademik zorluk temasını oluşturan kodlar ve bu kodların katılımcıların açıklamalarında görülme frekansları (sıklık) yani kaç katılımcının açıklamasında bu kodun tekrar ettiği Tablo 2'de gösterilmektedir.

Taniyi normalleştirme ve olumlama temasını oluşturan kodlar ve bu kodların katılımcıların açıklamalarında görülme sıklıkları Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 2. Akademik zorluk temasını oluşturan kodlar ve sıklık sayıları	
Kodlar	Frekans
Odaklanamama- Derslere odaklanamama	8
Okuma yazmada gecikme- okuma güçlüğü	4
Nicel başarıda düşüş	2
Düşük motivasyon	1
Öğrenmenin gecikmesi	1
Okul yaşantısının etkilenmesi	1

Tablo 3. Taniyi normalleştirme ve olumlama temasını oluşturan kodlar ve sıklık sayıları	
Kodlar	Frekans
Taniyi normalleştirme	3
Taniyi olumlama	1
Tanının avantajları	1
Artmış motivasyon	1
Olumsuz etkinin reddi	1

Arzu edilmeyen duygular ve davranışlarla yaşama temasını oluşturan kodlar ve bu kodların katılımcıların açıklamalarında görülme sıklıkları Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Arzu edilmeyen duygular ve davranışlarla yaşama temasını oluşturan kodlar ve sıklık sayıları	
Kodlar	Frekans
Aşırı hareketlilik	5
Öfke	2
Üzüntü	3
Dürtüsellik	2
Anormal algısı	2
Baş edememe	2
Açıklamaktan kaçınma	3
Kötü olma arzusu	1
Unutkanlık	1
İlaç kullanımı	2

Olumsuz sosyal yaşantılar temasını oluşturan kodlar ve bu kodların katılımcıların açıklamalarında görülme sıklıkları Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. Olumsuz sosyal yaşantılar temasını oluşturan kodlar ve sıklık sayıları	
Kodlar	Frekans
Dışlanma	1
Bozucu sosyal ilişkiler	3
Sosyal etkileşim eksikliği- arkadaş edinememe	2

Bunlara ek olarak analiz örnekleri, mülakat soruları ve ilgili temayı en iyi temsil eden alıntılar, kodlar ve kapsayıcı temaların yer aldığı bilgiler özet biçiminde Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Yarı yapılandırılmış mülakat soruları, alıntılar, kodlar ve temalar			
	Alıntılar	Kodlar	Temalar
Ne kadar süre önce DEHB tanısı aldınız? Bu tanıyı almadan önceki sıradan bir gününüzden bahsedebilir misiniz?	<i>"Yaklaşık 6. Sınıf ...daha öncesinde vardı. Yani şöyle söyleyeyim. Daha önce böyle bir şey vardı. Yani tahmin ediyordum ama tanıyı 5. 6. Sınıf gibi aldım herhalde. Böyle dediler bana. İşte dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu var diye. Sonra işte ilaç kullanmaya başladım bir süre."</i>		
DEHB sizin için ne anlama geliyor? DEHB tanılı olmayı nasıl tanımlarsınız?	<i>"Derse odaklanamıyorum tam olarak. Ama bir tık odaklanabiliyorum. Ama tam olarak odaklanamıyorum. Dersle alakam gidiyor. Alakalı olmuyorum. Durmadan derste aklıma alakasız şeyler geliyor."</i> <i>"İ çok kötü yani benim için. Ders dinleyemiyorum, ders çalışmıyorum, yerimde duramıyorum. Benim en sevdiğim şey bilgisayar oyunu; herkes için öyledir. Ben onda bile duramıyorum"</i>	Derse odaklanamama Aşırı hareketlilik	Akademik zorluk Arzu edilmeyen davranışlar ve duygularla yaşama
Bu durum yaşantınızı nasıl etkiledi? Belirtilerle ilgili ne düşünüyor, nasıl hissediyorsunuz?	<i>"Yani okulda eskiden bi öğretmenim vardı. Beni hep dışlıyordu resmen. Ondan dolayı biraz kötü olmaya karar verdim. Yani iyileşsem yakında. Bi de ilacım var. Bi de böyle kitaplar aldık."</i>	Dışlanma	Olumsuz sosyal yaşantılar
DEHB tanısı almış olmak sizin için hayatı zorlaştıran bir şey mi? Evetse bununla nasıl baş ediyorsunuz?	<i>"Tanıyı almış olmak; yoo. Aksine kolaylaştıran bir şey. Yani eğer ki bu tanıyı almamış olsaydım çok daha farklı olurdu hayatım. Yani o benim için hayatımın dönüm noktası gibi oldu."</i> <i>"Tanıyı almış olmayı...aksine iyileşmek gibi biraz daha normalleşmek gibi. Biraz daha sakin daha huzurlu bir hayat yaşıyorum sanki mesela bıçaklarla kavga edip yani daha huzurlu sanki normal. Başıma bir şey gelmiyor ya da konsantre olabiliyorum. Yani çok değiştirdi benim hayatımı hayata yeniden başlamış gibi oldum."</i>	Tanıyı olumlama	Tanıyı normalleştirme ve olumlama
DEHB diğerleriyle olan ilişkinizi nasıl etkiliyor?	<i>"Yani baya etkiliyor. Eskisi kadar yani ilacı almadan önceki halimi düşünüyorum daha kaba daha şey aklıma ne gelirse söyleyen bir şeydi. Şu an mesela gayet insanları kırmamak için uğraşıyor gibiyim. O şekilde."</i>	Dürtüsellik	Arzu edilmeyen davranışlar ve duygularla yaşama
Tanı sürecini yürüten uzmanlara neler söylemek istersiniz?	<i>"Bence ee hastalara özellikle küçük çocuklara açıklarken biraz daha açıklayıcı olabilir. Hani biraz daha bir şeylerin farkında olmasını sağlayabilirler. Çünkü ben de o zaman küçüktüm ve bana sadece dikkat eksikliğim var, dendi. Ama ben ne olduğunu bilmiyordum. Çok fazla araştırmadım da ne olduğunu. Belki biraz daha açıklayıcı olabilirler. Küçük yaştaki çocuklara özellikle. Daha küçük yaştakilere."</i>		

Tartışma

Frondelius ve arkadaşlarının (2019) 14-19 yaşlarında, 13 DEHB tanılı ergen ile yürüttüğü fenomenoloji araştırmasında kırılganlıkla mücadele, bir etikete yanıt verme ve sosyal hayatı yönlendirme temaları bulgulanmıştır. Katılımcılar DEHB ile ilişkili yaşantıları hem nefret ettikleri hem sevdikleri özellikler olarak tanımlamış, özellikle dürtüsellik ve yüksek düzeyde enerji halinin okul yaşantısında huzursuzluk yarattığını ancak spor gibi bazı etkinliklerde dayanıklılığı kolaylaştırdığını bildirmiştir. Kapsayıcı temalar göz önüne alındığında bu çalışmanın bulguları da benzer niteliktedir. Nitekim katılımcıların çoğu aşırı hareketlilikten mustarip olduklarını belirtmiş, yerinde duramama vb. deneyimler aktarmış ayrıca hareket içeren etkinliklerde, sporda ise bunun bir avantaj sağladığını bildirmiştir.

DEHB tanısı almış üniversite öğrencileriyle yürütülen bir başka çalışmada da benzer biçimde açıklayıcı fenomenolojik analiz yöntemi kullanılmış ve öğrencilerin tanıyla ilişkili deneyimlerinin olumlu ve olumsuz yanlarının olduğu bulgulanmıştır. Çalışmada öğrencilerin bir kısmı tanının yararlarını görme eğiliminde olduklarını hatta bunu daha önce sahip olmayı istedikleri bir şey olarak görmeyi istediklerini bildirmiştir. Bazı öğrenciler ise tanının oluşturduğu damgalanma ve utanma hislerini vurgulayıp olumsuz deneyimlerini aktarmışlardır. Bu bağlamda tanı almak bu öğrenciler için rahatlama olarak görülse de eş zamanlı olarak damgalanma vb. yaşantılardan dolayı olumsuz bir süreç olarak deneyimlenmiştir (Lefler ve ark. 2016). Bu çalışmada da ergenlerin arzu etmedikleri duyguları ve davranışları deneyimleyip olumsuz sosyal yaşantılara maruz kalarak ve akademik zorluk yaşayarak DEHB'yi olumsuz bir süreç olarak deneyimledikleri, eş zamanlı olarak tanının vermiş olduğu rahatlık ve avantajlardan bahsedip olumlu deneyimleri paylaştığı görülmektedir.

DEHB tanısı olan gençlerin 'sesini' ve okuldaki deneyimlerini ortaya çıkarmayı amaçlayan bir başka nitel metodoloji araştırmasında katılımcılar ilaç kullanımının olumlu etkilerinden bahsederken sadece derslerde odaklanmanın artmış olmasını değil zaman yönetiminde karşılaşılan zorlukları ve diğer sorunları yönetmede ayrıca öfke sorunlarıyla baş etmede de katkı aldıklarını bildirmişlerdir (Kendall 2016). Bu çalışmada da ilaç kullanımının yukarıda bahsedilen olumlu etkilerine ek olarak ilaç kullanımının ergenlerden birinin hem öfke hem dürtüsellikle ilişkili olumsuz yaşantılarına katkı sunduğu bulgulanmıştır. Katılımcı, tanı almayı ilaç kullanımıyla ilişkilendirmiş ve hayatında iyileşme olduğunu, kavgalara ve riskli davranışlara artık maruz kalmadığını vurgulamıştır.

Yaş ortalaması 22,7 olan 6 genç DEHB tanılı sporcunun deneyimlerini keşfetmek amacıyla yapılan bir başka fenomenoloji araştırmasında katılımcıların hem olumlu hem olumsuz yaşantıları aktardığı görülmüştür. Örneğin tüm katılımcılar dikkatlerinin çevresindeki ilgisiz uyaranlara kaydığını, bundan dolayı talimatları takip edemeyip hata yaptıklarını ve sonuç olarak antrenörlerinin ve takım arkadaşlarının eleştiri oklarının hedefi olduğunu bildirmişlerdir. Sporcular ayrıca eğer DEHB tanılı olmasalardı daha iyi performans gösterebileceklerini belirtmiş ve ilgilendikleri spor için gerekli becerilerden yoksun olmadıklarını düşündüklerinde bunun bir hayal kırıklığı oluşturduğunu aktarmışlardır. Buna karşın katılımcılar sosyal etkileşim yönünden -birçok sorun yaşamalarına rağmen- katılımlarının olumlu olduğunu, özellikle takım arkadaşlarıyla ortak ilgilere ve hedeflere sahip olmanın onlara arkadaş edinmeyle ilgili yarar sağladığını bildirmişlerdir. Dahası sosyal etkileşimin sağladığı faydaların ötesinde spor yapmanın fazladan enerji salınımı sağlamakla onları sakinleştirdiğini belirtmişlerdir (Lee ve ark. 2014).

Bunlara ek olarak çalışmanın bir başka bulgusu katılımcıların spor yapmanın ötesinde zorluklara rağmen fayda sağladıkları iki ana faktörün olmasıdır. Bu faktörler destekleyici koçlar ve kişisel başa çıkma stratejileridir. Nitekim bazı katılımcılar koçların destekleyici tutumlarına ek olarak tanıyı ve DEHB ile ilişkili durumları başkalarına anlatmak gibi bireysel başa çıkma stratejilerinin de deneyimin yararlı yönleri olduğunu aktarmıştır (Lee ve ark. 2014). Bu çalışmada ise ilaç kullanımı bazı katılımcılar tarafından olumsuz bir deneyim olarak aktarılmış ancak bazı katılımcılar için özellikle derslerde odaklanmanın artması gibi etkiler oluşturduğundan olumlu bir deneyim olarak paylaşılmıştır. Bu bağlamda bahsedilen çalışmanın bulgularıyla tutarlılık göstermektedir.

Ülkemizde DEHB ile ilgili yürütülen güncel nitel metodoloji araştırmalarının öğretmen, ebeveyn gibi katılımcılar ile yürütüldüğü görülmektedir (Şimşek ve Karataş 2019, Cesur ve Akyol 2019). DEHB tanılı özel yetenekli çocukların yaşadıkları sosyoduygusal sorunlarla ilgili öğretmen görüşlerine yer verilen bir çalışmada çocukların özgüven eksikliği, çevrelerine yönelik olumsuz algı ve iletişim eksikliği gibi sorunlar yaşadıkları bildirilmiştir. Nitekim öğretmenlerin görüşlerine bakıldığında DEHB tanılı çocukların genel özelliklerinin aşırı hareketlilik, dikkatsizlik, aşırı konuşma, odaklanamama, sabırsızlık, öfke, sıklıganlık, ilgisizlik, unutkanlık, çeşitli etkinlikleri tamamlayamama, kaygı ve farklı psikolojik bozukluklar olarak tanımlanmaktadır (Şimşek ve Karataş 2019). Bu çalışmada yer alan akademik zorluk ve arzu edilmeyen duygular ve davranışlarla yaşama temaları ve ilgili

temaları oluşturan odaklanamama, aşırı hareketlilik, dürtüsellik, öfke, unutkanlık, düşük motivasyon ve okul yaşantısının etkilenmesi kodları göz önüne alındığında öğretmen görüşleriyle bu çalışmadaki ergenlerin açıklamalarında örtüşme olduğu görülmektedir. Ayrıca çalışmanın bulgularına göre öğretmenler ebeveynlerin görüşlerine de yer vermiş ve DEHB tanılı özel yetenekli çocukların birçoğunun iletişim sorunu yaşadığı belirtilmiştir (Şimşek ve Karataş 2019). Bu araştırmanın bulguları incelendiğinde, özellikle olumsuz sosyal yaşantılar teması göz önüne alındığında bazı katılımcıların arkadaş edinmeyle ilgili yaşadığı zorluklardan söz edilebilir. Nitekim katılımcılardan bazıları dikkatleri dağıldığı için arkadaşlarının onlarla konuşmak istemeyeceklerini düşünmüş, aşırı hızı konuştukları için iletişim düzenini bozup arkadaş edinmeyle ilişkili kriterleri karşılayamadıklarını belirtmiş ve tanılarını arkadaşlarına açıklamakla ilgili rahatsızlıklarını dile getirmiştir. Bütün bunlar söz edilen çalışmanın bulgularıyla tutarlılık göstermekle birlikte DEHB tanılı ergenlerin arkadaş edinme süreçlerindeki güçlükler vurgu yapılmaktadır.

Fenomenoloji araştırmalarında nitel metodolojinin yapısına uygun olarak genelleme yapma çabası söz konusu değildir. Bir olgunun daha iyi kavranmasına, açıklanmasına katkı sağlayacak açıklamaların ve deneyimlerin ortaya koyulması, buradan hareketle hem literatüre hem uygulamaya yönelik verilerin sunulması amaçlanır (Yıldırım ve Şimşek 2018). Sorumlu yazarın DEHB fenomenine olan mesafesi, katılımcıların söylemlerinin özüne derinlemesine ulaşabilecek uzun süreli bir klinik çalışma deneyiminin olmaması araştırmanın bir sınırlılığı olarak değerlendirilebilir. Ayrıca araştırmaya katılan bazı ergenlerin yöneltilen bazı sorulara detaylı yanıt vermemesi, zaman zaman açıklamaktan kaçınması başka bir kod veya kapsayıcı tema olarak değerlendirilebilir. Bu durum araştırmanın bir başka sınırlılığıdır. Dahası katılımcıların tanı konma yaşları ve o dönemi hatırlama becerileri göz önüne alındığında verilerin kısıtlılığı söz konusu olabilir.

Sonuç

Bulgular DEHB tanılı ergenlerle teması olan meslek profesyonellerinin ve ailelerin farkındalıklarının artırılması gerektiğini, tedavi sürecinde ergenlerin DEHB ile ilişkili olumsuz yaşantılarına yönelik müdahale programlarının oluşturulabileceğini ayrıca bu müdahale programlarına ek olarak deneyimlenen duruma özgü, bireylerin ihtiyaçlarına uygun biçimde güdüleyici müdahaleler düzenlenebileceğini ortaya koymaktadır. Buna ek olarak DEHB ile ilgili gelecekte yürütülecek fenomenoloji ve nitel metodoloji araştırmalarının çocuk ve ergenlerde DEHB tanısına yönelik açıklamaların ve DEHB ile ilişkili deneyimlerin nasıl değiştiği; ebeveyn, öğretmen ve sosyal etkileşimde olan bireylerin tutumlarının nasıl farklılaştığı üzerine eğilmesi önerilmektedir..

Kaynaklar

- Akutagava-Martins GC, Rohde LA, Hutz MH (2016) Genetics of attention-deficit/hyperactivity disorder: an update. *Expert Rev Neurother*, 16:145-156..
- Alase A (2017) The interpretative phenomenological analysis (IPA): A guide to a good qualitative research approach. *International Journal of Education & Literacy Studies*, 5(2):9-19.
- Arkonaç S (2021) Açıklayıcı fenomenolojik analiz eğitimi. Yayınlanmamış Eğitim Notları.
- Ay MG, Kılıç BG (2019) Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu olan ergenlerde empati ve ilişkili etmenler. *Türk Psikiyatri Derg*, 30:260-267.
- Biggerstaff D, Thompsom AR (2008) Interpretative phenomenological analysis (IPA): A qualitative methodology of choice in healthcare research. *Qual Res Psychol*,5:214-224.
- Cesur E, Akyol AK (2019) Annelerinin görüşlerine göre dehb tanılı çocukların okullarda karşılaştıkları sorunlar. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*,50:80-95.
- Conversano E, Tassinari A, Monastra L, Skabar A, Pavan M, Maestro A et al. (2020) Emergency department attendance for injury and behaviours suggestive of attention deficit hyperactivity disorder (ADHD): A cross-sectional study. *BMC Pediatr*, 20:266.
- Creswell JW (2020) Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni (Çev. Ed: M Bütün, SB Demir) Ankara, Siyasal.
- Frondelius IA, Rajnbar V, Danielsson L (2019) Adolescent's experiences of being diagnosed with attention deficit hyperactivity disorder: A phenomenological study in Sweden. *BMJ Open*, 9:e031570..
- Guba EG, Lincoln YS (1982) Epistemological and methodological bases of naturalistic inquiry. *Educational Communication and Technology*, 30:363-381.
- İmren SG, Arman AR, Gümüştas F, Yulaf Y, Çakıcı Ö (2013) Karşıt olma karşıt gelme bozukluğu ve/veya davranım bozukluğu eş hastalanımı olan ve olmayan DEHB tanılı çocuk ve ergenlerde aile işlevselliğinin değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*,38:22-30.
- Kendall L (2016) 'The teacher said I'm thick!' experiences of children with attention deficit hyperactivity disorder within a school setting. *Support for Learning (SfL)*, 31:123-137.

- Lee H, Dunn JC, Holt NL (2014) Youth sport experiences of individuals with attention deficit/hyperactivity disorder. *Adapt Phys Activ Q*, 31:343-361.
- Lefler KE, Sacchetti MG, Del Carlo ID (2016) ADHD in college: A qualitative analysis. *Atten Defic Hyperact Disord*, 8:79-93.
- Leung AKC (2016) Attention-deficit hyperactivity disorder. *Adv Pediatr*, 63:255-280.
- Martinez-Badia J, Martinez-Raga J (2015) Who says this is a modern disorder? The early history of attention deficit hyperactivity disorder. *World J Psychiatry*, 5:379-386.
- Smith JA, Osborn M (2003) Interpretative phenomenological analysis. In *Qualitative Psychology: A Practical Guide To Research Methods*. (Ed JA Smith):53-80. Thousand Oaks, Sage.
- Smith JA, Osborn M (2007) Pain as an assault on the self: An interpretative phenomenological analysis of the psychological impact of chronic benign low back pain. *Psychol Health*, 22:517-534.
- Şimşek M, Karataş İH (2019) DEHB'li özel yetenekli çocukların yaşadığı sosyal-duygusal sorunlar ve çözüm yolları hakkında öğretmen görüşleri. *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3:87-96.
- Thapar A, Cooper M (2016) Attention deficit hyperactivity disorder. *Lancet*, 387:1240-1250..
- Yıldırım A, Şimşek H (2018) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara, Seçkin Yayıncılık.

Yazarların Katkıları: Çalışmaya önemli bir bilimsel katkı sağlandığı ve makalenin hazırlanmasında veya gözden geçirilmesinde yardımcı olduğu tüm yazar(lar) tarafından beyan edilmiştir.

Danışman Değerlendirmesi: Dış bağımsız

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Finansal Destek: Bu çalışma için finansal destek alındığı beyan edilmemiştir.

Teşekkür: Bu araştırmaya katkılarından dolayı Dr. Gökçen Güven'e teşekkür ederiz..

Authors Contributions: The author(s) have declared that they have made a significant scientific contribution to the study and have assisted in the preparation or revision of the manuscript

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: No conflict of interest was declared.

Financial Disclosure: No financial support was declared for this study.

Acknowledgments: We would like to thank Gökçen Güven M.D. for her contributions to this research s.